

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Tálas István:

Néprajz és középiskola I.

...Újabb mind több pedagógiai tanulmány sürgeti a nemzetnevelés gondolatának a magyarságtudomány keretében való érvényesítését. Az egyes iskolafajok utasításain, így a középiskolákon is meglátszik ez a törekvés, és ami nemzeti tudományunkból eddig érvényesíthető volt, részben már el is foglalta helyét. A néprajzi szemléletet, a népismeretet azonban vagy egyáltalán nem, vagy csak alárendelten és nyomtaték nélkül említették imitt-amott. A magyar diák hallott és olvasott a magyar népről, de tudatos értékeléssel nem ismertették meg vele nemzetünk alaprétegét...

Jogosan merül fel a kérdés, mint kellene tehát érvényesülnie [a néprajznak] a középiskolai oktatáson és nevelésen belül? Felmunkát végeznénk, ha erre már nem igyekeznék válaszolni, pedig nem könnyű dolog. A néprajz az eddigi tantárgyak között nem fordult elő, tehát metodikai és didaktikai tekintetben sem került szóba. Fiatal tanár vagyok, működésem mindössze néhány esztendő, mégis megkísérlem – sok tekintetben még hiányos – vázlatát adni, ismétlem, csakis vázlatát adni azoknak az elgondolásoknak, amelyek mint etnográfust és tanárt kísérleteimben és terveimben vezettek.

Ismertetem néhány esetben gyakorlati eredményeimet is, ott pedig, ahol előttem részletmunkát végeztek, a megállapításokat összefoglaló jellegű tanulmányomban felhasználom...

A vallástan tanításánál mind protestáns, mind katolikus részről hasznos szálakat lehet vonni a nép felé. A lehetőségeket részletezni nem tartom feladatomnak, protestáns részről Illyés Endre, katolikus oldalról Bálint Sándor tanulmányaira hivatkozom. Annál behatóbban vizsgálom legnemzetibb tárgyaink esejét, a *magyar nyelv és irodalom* területét.

Bálint Sándor említett tanulmányában¹ azt javasolja, hogy a népiskola a gyermek igazi anyanyelvét, a dialektust használja. Elgondolását középiskolai vonatkozásban is körülményesnek tartom; vannak helyek, pl. Budapest és nagyobb városok, ahol nem is él dialektus, legfeljebb zsargon, másrészt az elemiben tanuló gyermeknek a művelt köznyelvet is meg kell tanulnia, amivel a hivatalos életben, sajtóban állandóan találkozik. Képzelnék el, milyen nehéz lenne a gimnázium I. osztályában az irodalmi nyelv helyesírására és beszédére tanítani. A népi nyelv megbecsülését másban látom, annak inkább éltető és megtermékenyítő erejét tartom fontosnak. Rá kell eszméltetni a gyermeket, hogy a népi nyelv nem romlott nyelv, hanem az élő nyelv természetes és történeti fejlődése. Művelt nyelvünk is gazdagodhatik belőle, ha ízléssel merítünk belőle. Ne uniformizáljuk a kiejtést, s a nyelvjárási ízt ne irtsuk lépten-nyomon, hiszen ez színessé teszi a beszédet, csak túlzásait nyesegezzük. A nyelvtan és stilisztika terén különösen bő alkalmat kell adni népi nyelvi szólások, közmondások, szövegek stb. gyűjtésére. Felsőbb fokon – VII. osztályban – ismertessük a dialektusok helyzetét és azok nyelvészeti fontosságát. Legyen törekvésünk a dialektusok nyelvi bemutatása a népcsoportok mozgalmi változásaival, (miért találunk pl. Az Alföldön – Orosháza, Mezőtúr – dunántúli csoportokat; az ő-zés mint alföldi tájnyelv hajdan és ma, etnikai csoportokon belül). Emlékezzünk meg a nyelvszigetek életéről (Órség, szerémi magyarság, moldvai csángóság stb.)

Származási tekintetben föltétlenül tudatosítsuk a finnugor, illetve uráli származás tényét. Ezen a téren eddig végzetesen keveset tettek, ma is sok érettségizett, sőt egyetemet végzett

¹ Bálint Sándor: Tanítóképzésünk reformja és a néprajz. Ethnographia, 1937.

felnőtt sem tudja, hogy tulajdonképpen árják vagyunk-e, vagy mások, legjobb esetben a turánizmus gondolatkörében tévelyeg. Történik mindez abban az országban, ahol a származásra még az alsóbb néposztályok is sokat adnak. Rokonnépeinkkel való összetartozásunkat először a nyelv – részleteiben sokszor a népnyelv -, másodsor pedig a műveltségi elemek bizonyítják, ezeket is jobbra a nép őrizte meg. Megható, hogy művelt északi rokonaink mennyire ismernek és mennyire becsülnek bennünket, ezzel szemben nálunk még most is téves fogalmak keringenek róluk. A „halszagú rokonság” fogalma még máig is kísért, de azt, hogy analfabéta egy sincs közöttük, kevesen tudják. Ugyancsak a felsőbb fokon módot kell nyújtani a tanulóknak, hogy a kölcsön- és idegen szavak kapcsán etnikai érintkezésekről is tudomást szerezzenek. Elsősorban gondolok itt a törökség rendkívüli hatásáról, de az összet stb. elemek etnikai kapocsa sem mellőzhető. A VII. osztály heti 3 órája irodalomra is kevés, magasabb nyelvtani ismeretekre – amit egyébként a tanterv megkíván – alig marad idő. A jövőben ezen is kell segíteni.

A magyar olvasmányi anyag az I–III. osztályban rendkívül gyümölcsöző terület. Tanterveink mindhárom osztálynál eddig is felvették a magyar népmese, népmonda, továbbá a magyar föld és nép olvasmánycsoportokat, ami önmagában öröndetes, mert hitvilági elképzelést, táj- és embertípust mutatnak be igen gyakran hozzáértő hasznos és érdeklődést keltő tollal. Egy-egy Baksai, Herman Ottó tanulmányrészlet, Eötvös Károly-féle elbeszélés rendkívül tanulságos és élményszerű lehet, de – és most jön, amit pedig fontosnak tartok kijelenteni – végeredményben csak mozaikot adnak, s a gyermeki képzeletvilágot csak mint magukban álló érdekességek ragadják meg. Pedig éppen ezen a területen lehet sokat nyerni azáltal, hogy olyan tartalmú és csoportosítású anyagot veszünk fel, amely a gyermeknek nemcsak érdeklődését kelti fel, hanem az ősi magyar műveltség népi hagyományban megőrződött egységében is részelteti. Egyes érdekes képek helyett – bármily lelkes és hozzáértő a tanári vezetés – értékesebb az eredmény, ha a gyermeket fokozatosan részesévé tesszük a közösségi hagyománynak, amikor az olvasmányi anyag nemcsak érdekes, de végeredményben laza képsorozatot jelent neki, hanem szerves behelyezkedést a hagyományi műveltségbe.

Ezen a téren már végeztem bizonyos kísérleteket...Hogy tervemet végrehajtsam, a műfajok tisztelben tartása mellett bizonyos tárgyköröket csoportosítottam. A népmondák közül a Bálványos-várat sikerült áthidalnunk a történeti legendáknak azzal a csoportjával, amely a magyar keresztény királyság kialakulásával és a pogányság erőfeszítéseivel foglalkozott. Itt egyéb, történetileg jelentős és nevelési szempontból jól értékesíthető elemek kiemelése mellett népi alapon megismertük a magyar hitvilágot, annak alakjait, lényeges jegyeit, szóláskincsét. Gyermekeim jól ismerték a *táltost* minden feltűnő tulajdonságával, párhuzamot tudtak vonni a rokonépek sámanjaival; ismerték a *boszorkányt*, működési körét, társas szervezetét, tudták, mi a különbség a német boszorkány és a magyar boszorkány között (az seprűn, emez lovon jár), ismerték a hozzáfűződő szó- és szóláskincset (pl. lóvá tesz valakit stb.), ismerték a *vasorrú baba* hazai helyzetét és rokonnépi kapcsolatát. Ismerték a *táltosok*, *boszorkányok* és egyéb *bűbájosok* lényegesebb jóslási és varázslási szertartásait és összevetették a rokonnépi anyaggal (pl. sámándob, a magyar szita szerepe a jóslásnál). Majd egy további olvasmány kapcsán bővült ismeretük a garabonciás felé, s őrla tudták, hogy már újabb alak, középkori diák, hogyan került a néphez, és hogyan él a képzeletében még ma is. Ismerték a tündérek szerepét és magyar népmesei vonatkozásokat gyűjtöttek össze. Egy egész kis hitvilági rendszer alakult így ki, és örömmel élvezték az érdekességen kívül azt is, hogy ők mennyire ismerősek a régi magyar, a népi és rokonnépi műveltségi körben. Sok szép adatot maguk is gyűjtöttek hálomából, tehát személyesen is kapcsolatot találtak a hagyománnyal, de nagy élmény volt számukra a jellemző szemelvények bemutatása, közülük néhány Ethnographia-beli közlemény, a magam gyűjtései a XVIII. századi népeletről, s a vetítés, amely a belső átélést teljessé tette. Grimm és Andersen – számukra idegen – világa helyett az ősi magyar mese-, monda- és hitvilág tárult fel előttük, úgy gondolom, nem hiábavaló eredménnyel. Ebben egy fontosabb kör élményítését és tudatosítását ismerttettem, de hányról lehetne tervszerűen szó három év anyagában?! De nemcsak a szellemi hagyományok terén kell követnünk ilyen utat, a tárgyi vonatkozások nem kevésbé építőek. Ennél az anyagi műveltség ősiségét kell tudatosítani ösfoglalkozási és egyéb körökön belül, időben és anyagban elosztva. Ebben a korban a gyermeket a technikai kivitel is nagyon érdekli, s ezt az érdeklődést ki kell használni. A gyűjtögetéssel kapcsolatban kedves, epizodikus vadméh-keresési történetet lehetne adni. A vadászatról számos népi életképet írtak, itt emlékeztetnék meg a régi királyi vadászaikról, solymászaikról

stb. A halászatnál legalkalmasabb egy pákász-életkép bemutatása Ecsedi Istvántól, de különösen Eötvös Károly Utolsó szó Istenhez című elbeszélése a balatoni halászsokról. Idei osztályom ezt az elbeszélést nemcsak esztétikailag és érzelmileg élte át, de anyagilag is tanult belőle. Megismerték a nagyhalót, elkészítették modelljét, és büszkék voltak, hogy ez a halász-szerszámunk már 1500 évnél régebben használatos a magyar nép kezén. Egy szál el tudták magyarázni a használatát, ismerték a vele bánó halászközösség, a bokor életét és munkáját. Nagy távlatokat mutathat a pásztorokodás, ez a legjellemzőbb ösfoglalkozásunk, és a régi szilaj élet különösen közel áll a gyermek érdekességre vágó lelkivilágához. Közvetlen kapcsolatot jelenthet a gazdálkodás egy-egy jellemző fejezete, pl. hogyan lesz a ringó gabonából az istenál-dotta magyar kenyér. A ház, a ruházkodás egy-két szállal kiegészítheti az anyagi ismereteket.

...Az így kialakuló hagyomány szemléleten biztosan áll az alsóosztályos olvasmányok koronája: a Toldi. A gyermekek nem botorkálnak idegen világban, még a nagyvárosiak is otthonosan mozognak a népi levegőben, anyagi készletét, lelkeségét maradék nélkül átélik, így nevelőereje is biztosabb. Mindezekben túl összefoglaló keretet is nyerünk benne, s hozzá a legméltóbbat, mert benne úgyszólván minden eddigi elemmel ismét találkozunk.

Ekkorra a tanuló már megszokja a magyar szimmel való látást, megismeri értékeinket, alapot kap a magasabb műveltség irodalmi ismereteihez, ilyen alapépítményre tehát lehet építeni.

Az irodalomtörténet segédtudományait... szintén nem hagyhatjuk figyelmen kívül... A stilisztikát már érintettük, így most a retorikai és poétikai tanulmányoknál van némi megjegyzendőm. Retorikai szemelvények gyanánt, melyek különösen a napló, útleírás, népszerűsítő tudományos munkák körébe vágnak, nyomatékosan ajánlom a népi vonatkozású szemelvények olvastatását; Orbán Balázs, Baksay, Györfly István (Nagykunsági krónika) friss színt és szellemet jelentenek, és a népi hagyományok mellett a történelmi szemelvények közül olvastatásra és megbeszélésre nagyon tudom ajánlani azokat a részleteket a Hóman-Szekfű utolsó kötetéből, amelyek az oláh szaporodás és bevándorlásról, valamint a magyar parasztkultúráról szólnak. Örökké tartó hatást váltanak ki ezek a fejlődő lélekben: helyzetismeretet és megértést.

A poétikában... hangsúlyoznunk kell a nép- és műköltészet különbségeit. A népköltészet régen az egész nemzet tulajdona; kollektív érzések tükré, auditív és változatokban gazdag. Rá kell mutatnunk a dramatikus népszokásokra (betlehem – marionett-színház), amelyekből az európai dráma újkori alakulás.

A jelenlegi VII-VIII. osztály magyar óráin a tanulókat az irodalmi műveltség terére visszük. Ennek az életnek a kibontakozása csak az előtt lehet teljes, aki nemzetünk szellemiségével és műveltséganyagával tisztában van. Itt válik termékennyé az alsóbb osztályokban megismert nemzeti ősműveltség ismerete. Ahova az írásbeliség nem nyúlhat el, ott a szóbeliség segít, ez meg a néphagyomány. Ez a néphagyomány hol gyengébb, hol erősebb szállakkal középkor fejlődési szakaszán végigkíséri irodalmi műveltségünket. A reformáció korában a népi alapok, népi szállak éppoly jelentősek, mint a népköltészet vonatkozásai Balassinál, Tinódinál s a kuruc költészetben. Erősen ki kell emelnünk a XVIII. század végén és a XIX. század elején meginduló magyar irodalmi népiesség mozgalmát, mely akár a népnél, akár a nemesi osztálynál keresi a nemzeti vonatkozásokat, egy célra: a nemzeti etnikum, a nemzeti hagyományok istápolására törekedett. Ennek a népiességi mozgalomnak tisztult és emelkedett ága Petőfi és Arany klasszicizmusa: a népnek nemzetivé való emelése. A továbbiakban érdemes megfigyelni, hogyan alakul ki a tájköltészet. Tanulságos a drámában a nálunk erősen kedvelt népszínmű, melynek gyökerei a XVI. századba nyúlnak vissza, újabb kori állomásait pedig Szigligeti, Tóth Ede, Gárdonyi, Zilahy és Bibó jelzik; elintézetlen kérdés itt a népről szóló és a népnek való színmű és népdrama problémája. Rendkívül tanulságos a regényirodalom terén a romantikusok: Eötvös József, Jókai, Kuthy népszemlélete (minden diáknak a kezébe kell adni), majd a realizmus szemlélőinek: Tolnai, Justh Zsigmond, Gárdonyi, Mikszáth, Baksay, Tömörkény mondanivalói. Újabb részről szükségtelen írókat, műveket és vonatkozásokat említeni.

Az így vezetett ifjúság nemcsak a népi és történelmi hagyományokban gyökerező irodalmi műveltséget szívja magába, de társadalmi érdeklődését is kiterjeszti a természetes magyar közösségre: a nép felé. Ennek viszont már műveltségi szempontokon túlmenő értéke is van.

Tálas István: Néprajz és középiskola.

A hódmezővásárhelyi református gimnázium évkönyve,
1938. 35-40. old.